

УДК 796: 808.51

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ТИПОЛОГІЯ СПОРТИВНОЇ ЛЕКСИКИ У ТЕКСТАХ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ

Ірина СУШИНСЬКА, Павло ДАВИДОВ

Донецький інститут залізничного транспорту

Анотація. Стаття присвячена дослідженню структурно-семантичної типології сучасної української спортивної лексики, яка в українській літературній мові утворює спеціальну лексичну мікросистему. Окреслюються продуктивні моделі творення спортивної лексики, визначаються фактори, що зумовлюють її поширення у текстах публіцистичного стилю.

Ключові слова: лексика спорту, тематичні групи, структурні моделі, словотвірні потенції, деривати.

Постановка проблеми. Стаття присвячена дослідженню сучасної української спортивної лексики, яка в українській літературній мові утворює спеціальну лексичну мікросистему. Популярність і масовість спорту, його велике значення в житті сучасного суспільства, широке висвітлення різних сторін спортивного життя засобами масової інформації, як і доступність значної частини його словника, багато в чому сприяє проникненню спортивної лексики у широкі сфери мовного спілкування. Дослідження функціональної та структурної типології спортивної лексики, чинників, що впливають на її формування та розвиток, безумовно, є актуальним завданням сучасного мовознавства.

Завданнями нашої розвідки є: 1) аналіз структурно-семантичної типології спортивної лексики; 2) окреслення продуктивних моделей її творення; 3) визначення факторів, що зумовлюють поширення спортивної лексики у текстах публіцистичного стилю.

Предметом дослідження стали лексеми, які увійшли у словниковий обіг завдяки ЗМІ. Саме шляхом аналізу мови телевізійних передач, численної періодичної та спортивної преси ми прагнемо з'ясувати, як саме формується нова мовленнєва реальність, виникають нові спортивні лексеми, які функціонують не тільки як спеціальні терміни, а й поширюються у спортивний та молодіжний сленг, побутову та літературну мову.

Наша розвідка є спробою здійснення лексико-семантичного і словотвірного аналізу української спортивної лексики, пропонується стратиграфія української спортивної лексики залежно від її походження.

Основним методом дослідження є синхронно-описовий. З метою кількісної характеристики досліджуваного мовного матеріалу, визначення ступеня продуктивності тих або інших словотвірних моделей використовується статистичний метод. Для виявлення специфічних рис лексичних одиниць у порівнюваних мовах частково застосовується порівняльний метод.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Спостереження дослідників свідчать про те, що процес проникнення спортивних термінів у загальнолітературну мову відбувається надзвичайно активно. Це лінгво-літературне явище стає, таким чином, однією з характерних рис розвитку сучасних літературних мов. Проте здійснений нами аналіз бібліографії з окресленої проблеми свідчить про недостатність в українському мовознавстві спеціальних комплексних досліджень, присвячених українській спортивній лексиці.

Так, варто звернути увагу на розвідку, здійснену М.М. Паночко: «Украинская спортивная лексика», як на одну з найгрунтовніших робіт з цієї проблематики [1], статті Т. Єщенко «Український жаргон спортивних уболівальників» [2], М. Мартинюк «Функціонування української спортової лексики у вищій школі» [3] та інші.

У зв'язку з цим необхідність комплексного, всебічного вивчення різних питань, пов'язаних із процесами формування, становлення й розвитку української спортивної лексики, розкриття особливостей її функціонування на сучасному етапі, виявлення джерел і моделей, що служать для утворення цього шару лексики не викликає сумнівів.

Результати дослідження та їх обговорення. У другій половині 80-х – 90-х роках ХХ століття у мові українських ЗМІ, як і в загальнонародній лінгвальній практиці, привертає увагу помітне зростання кількості нових спортивних термінів і слів, а також семантичних видозмін давно засвоєних одиниць, що своїм новим значенням пов'язані зі спортивною сферою, але поки що не зафіксовані й не витлумачені у лексикографічних працях. Поява у нашій мові таких одиниць зумовлена переважно екстралінгвістичними чинниками – докорінними перетвореннями у суспільно-політичному, економічному та культурному житті України, активізацією взаємозв'язків і взаємовпливів світової спільноти, зокрема й у царині спорту. Сприяла цьому, безперечно, активна участь і високі досягнення українських спортсменів у різних європейських та світових змаганнях за останні роки, а також широке висвітлення їхніх результатів у мас-медіа.

Проте, на нашу думку, не слід применшувати роль або й зовсім відкидати внутрішньомовні фактори, що беруть участь у цьому процесі. Унаслідок інтенсифікації інноваційних процесів корпус спортивної лексики і термінології останнім часом значно зріс кількісно й посів вагоме місце серед інших тематичних підгруп лексики.

Наші спостереження над мовою сучасних ЗМІ підтвердили, що спортивний лексикон найактивніше поповнюється за рахунок запозичень з інших мов. Вони становлять понад 70 % від загальної кількості спортивних номінацій. З-поміж останніх домінують етранжизми, джерелом яких є англійська мова (або частіше її американський варіант).

Останнім часом дещо активізувалися спортивні запозичення зі східних мов – переважно на позначення різних орієнтальних єдиноборств. До них належать етранжизми, зокрема з таких мов, як японська: айкідо (буквально: ай – зустріч, кі – дух, до – майстерність, мистецтво), сумо (дослівно: японська національна боротьба), кіокушинкай-карате (буквально: кьоку – досягати, шин – істина, кай – асоціація, школа, кара – порожній, голлий, те – руки, дан (буквально: дан – сходина), кендо (буквально: кен – меч і до – майстерність, мистецтво) та под. Китайська: кунг-фу/кунгфу (буквально: кунг – стиль, заняття і фу – кулак), у-шу/ушу (буквально: у – військовий, бойовий, фехтувальний і шу – майстерність) тощо. Корейська: теквондо/теквандо/ тхекван- до/тхеквондо/ тайквондо/ таеквондо (буквально: те/тхе – великий, гвон/квон – книга, збірник, до – військове мистецтво) та ін.

Кількість запозичень з інших мов є незначною. Це, зокрема, деякі лексеми з таких мов-рецепторів, як німецька: дивізіон (з нім. Division – підрозділ) «ліга в спорті», бундесліга (з нім. Bundesliga – федеральна ліга), оберліга (з нім. Oberliga – вища ліга) та под.; італійська: скудетто (з італ. scudetto – премія, перемога, виграш), тифозі (з італ. tifosi – мн., розм. болільники), французька: Мондіаль/Мундіаль (з франц. mondial – світовий, всесвітній, глобальний) та ін.

Трапляються деякі нові спортивні слова-запозичення, джерелами походження яких є декілька мов. Йдеться про інновації, що виникли на основі загальновідомих слів, переважно європеїзмів та інтернаціоналізмів: аквабол (створено на основі слів різних мов, зокрема з латинської aqua – вода й англійської ball – м'яч); скейтострум: це слово утворене з двох твірних основ – англійської skat від skate – кататися, ковзатися і грецької drom від dromos – місце для бігу.

Переконливим свідченням того, що процес адаптації спортивного новозапозичення ще триває й останній характеризується в українській мовній практиці неусталеністю, є наявність варіантності. Серед варіантів цього корпусу спортивної лексики переважають звукові. Виникнення фонетичних варіантів термінологічних слів зумовлене кількома факторами: 1) можливостями фонетичної системи та її здатністю передавати невластиві їй звуки або сполучення звуків для відтворення запозичення; 2) впливом мови-посередника (або мов-

посередників), через яку (які) здійснювалося запозичення; 3) шляхом запозичення (усна чи писемна мова); 4) періодом, у який відбувалася транслітерація.

Помітно активізувалося входження до української мови назв нових видів спорту або тих, які в нас раніше не практикувалися. Вони становлять найчисленнішу групу інновацій: пейнтбол (з англ. paint – фарба і ball – кулька), стритбол (з англ. street – вулиця і ball – м'яч), BMX (з англ. Bicycle Motocross) «велосипедний мотокрос», шейпінг (з англ. shaping – надання форми), дартс (з англ. dart – метання дротика), скібоб (з англ. ski – лижне шасі і bob – амер. кататися з гір), скейтборд (з англ. skate – кататися і board – дошка), маунтин-байк (з англ. mountain – гора і bike – велосипед) тощо.

Активно побутують і лексеми на означення спортсменів, які займаються тим чи іншим видом спорту, та їхніх тренерів: кікбоксер, бодибілдер, віндсерфінгіст, скейтбордист, фристайлістка та ін.

Закономірно, що виникнення або культивування нових видів спорту зумовлює появу й невідомого до цього спортивного інвентаря, спорядження: скейтборд (з англ. skate – кататися і board – дошка), монолижа (з грец. monos – один, єдиний і лижа), болід (з франц. bolide – від грец. bolis(bolidos)- металевий спис) тощо: За правилами змагань учасники здійснюють спуск по трасі з різноманітними конструкційними елементами: фан-боксами, хвилями, міні-трамплінами [4; 2006, № 12, С.61].

Почали вживатися нові назви спеціально обладнаних місць, де проводяться тренування і змагання та часу їх проведення: роледром (з англ. roller – ролик, валик і грец. dromos – місце для бігу), картодром (з англ. cart – візок і грец. dromos – місце для бігу), овертайм (з англ. over – понад і time – час) та ін.: Один з улюблених видів відпочинку – хайкінг – прогулянка гірськими стежками [4; 2007, № 3, С.38].

Протягом останнього часу в мові ЗМІ з'явилася чимало нових ще не звичних спортивних понять та реалій, які поступово адаптуються на українському ґрунті: драфт (з англ. draught – скласти план (проект); відбирати, виділяти), плей-оф (з англ. play-off – завершити, закінчити (змагання), трансфер (з франц. transfert – передача, перенесення від лат. transfero – переносу, переміщую), хет-трик/гет-трик (з англ. hat – капелюх і trick – щось потрібне, трюк) та ін.

У термінології спорту спостерігається явище синонімії, що у вузькоспеціальній лексиці є небажаним. Більше того, функціонують навіть синоніми-дублети. Так, наприклад, крім слова кікбоксер, що ввійшло разом із термінологією кікбоксингу, запозичено ще один відповідник з англійської мови – файтер (з англ. fighter – боєць, боксер). Новий вид спорту міні-футбол називають також синонімом-дублетом футзал (з англ. foot – ступня, стопа, нога і зал). Наведені терміни-синоніми поки що розрізняються лише активністю вживання в мові українських ЗМІ: спеціальними лексемами файтер, футзал послуговуються рідше. Переконаливою ілюстрацією цих процесів є давніші запозичення культуризм, бобслей і нові – бодибілдинг, скібоб, з яких нині перевагу частіше віддають останнім. Уживання таких лексичних одиниць може бути обмежене й певними локальними рамками. Так, у більшості країн світу використовується давня номінація футбол. У США європейський футбол іменують новим терміном – сокер (з американського варіанта англ. soccer – футбол) для того, щоб відрізнити його від американського футболу, який, до речі, останнім часом називають суперболом (з англ. super – першокласний, найкращий; найвищого гатунку і ball – м'яч). Помічено, що працівники ЗМІ дедалі частіше на позначення бразильських уболівальників використовують синонімічний екзотизм – торсида (подібно до часто використовуваної назви італійських уболівальників – тифозі).

Водночас, варто відзначити тенденцію до активнішого формування спортивної термінології і лексики на власне українській основі. Це уможливило використання словотвірних потенцій української мови: жердинник, рукоборець, вищолігвець, новобранець та ін. Проте деякі з них ще мають відчутний відтінок розмовності: вітрильниця – «спортсменка, яка змагається в перегонах на вітрильнику», контрактник – «спортсмен, який виступає в певному клубі за контрактом», вільник – «борець вільного стилю»,

важковаговик – «спортсмен, який виступає у важкій вазі (бокс, боротьба, штанга)», шаблістка – «спортсменка, яка змагається на шаблях» та ін.

Спостереження над шляхами розвитку спортивної лексики і термінології в українській мові кінця ХХ століття переконливо засвідчують, що другим потужним джерелом її поповнення й розвитку є морфологічна і семантична деривація. Особливо широко представлені іменники для найменування спортсменів, що утворилися як від власне національних, так і запозичених основ за допомогою морфологічних способів. Найбільше дериватів побудовано суфіксальним способом. Найчисельнішу групу становлять відіменникові субстантиви із формантом -іст/-ист: гольфіст, спідвеїст, мініфутболіст, акваболіст, шпажист, пейнтболіст, сноубордист, пенальтист тощо. Спостерігається помітне зростання продуктивності дериватів на позначення носія ознаки шляхом універбації багатоконпонентних термінів-словосполучень (перифраз) на основі прикметникового чи іменникового складника за допомогою суфікса -ик – збірник, ігровик, ґрунтовик, трековик, вільник тощо. Малопродуктивними є утворення з формантом -ець/-івець/ на позначення спортсменів: десятиборець, шорттреківець, енхаелівець, параолімпієць та под. Активізується деривація назв спортсменок на основі іменників чоловічого роду за допомогою суфікса -к-: боксерка, серфінгістка, фристайлістка, скейтбордистка та ін. Іноді в мові сучасних ЗМІ трапляються навіть жаргонно-розмовні одиниці, що є наслідком усічення запозичених основ: фан < фанатик, профі < професіонал, хав < хавбек. Останні часом спостерігається ширше творення відіменникових прикметників, за допомогою суфіксів -ськ-: скейтбордистський, пейнтболістський, кікбоксерський, фристайлістський та ін., -н-: ралійний, футзальний, аквабольний тощо, -ов-: бодибілдинговий, бундеслиговий, шорттрековий та ін. Порівняно нечисленними є дієслівні деривати, що утворилися від іменників за допомогою суфіксів -ува- (клінч – клінчувати), -и- (фол – фолити). Помітне зростання продуктивності префіксальних утворень, зокрема за допомогою іншомовних префіксів і префіксоїдів: супер-: суперліга, суперклуб, супертурнір, суперважковик, супергол, суперважковаговик, суперфорвард, супербомбардир, супермарафон, суператлет, супербаскетбол, супергросмейстер тощо, пара-: параолімпіада, парапланеризм та под.

У спортивній лексиці й термінології спостерігається активізація творення різних аббревіатур, що спричинено, як нам видається, певними позамовними чинниками та прагматичними міркуваннями – тенденцією до економії мовних засобів, ощадливого використання газетної і журнальної площі та ефірного часу. Переважають ініціальні складноскорочені утворення: НХЛ (Національна хокейна ліга), СЄХЛ (Східноєвропейська хокейна ліга), ПФЛ (Професійна футбольна ліга), ФФУ (Федерація футболу України), НОК (Національний олімпійський комітет) тощо. Зростає також продуктивність аббревіатур, що є поєднанням початкової частини слова з повним словом, особливо з початковим скороченим компонентом прикметникового походження евро: еврокубок, еврозмагання, евротурнір, европерегони та ін.

Зафіксовано значну кількість лексем, утворених шляхом слово- та основоскладання: блиц-шахи, скепт-клуб, фітнес-клуб, фітнес-програма, гала-матч, автогол, лижеролери: Сьогодні система сноубордингу включає сім видів змагань, які поділяються на дві групи: альпійські види (паралельний гігант та слалом, слалом-гігант, сноубордкрос) та види вільного стилю (хаф-пайп, біг-ейр, слоупстайл) [4; 2006, №10, С.60].

Одним із важливих джерел поповнення спортивної лексики і термінології в українській мові сучасного періоду виступає лексико-семантична деривація. Вона відбувається на основі загальновідомих одиниць (звукових комплексів) різного походження. Так, у питомому українському слові виконавець нині розвинулося нове переносне значення – «майстерний гравець (в ігрових видах спорту), який чітко дотримується настанов тренерів на гру»; значенневих модифікацій зазнають і запозичення: загальноновживана лексична одиниця легіонер поряд із традиційним значенням «воїн, солдат, який входить до складу легіону» нині набула інноваційного значення «спортсмен, який за контрактом перейшов із свого клубу в інший (переважно іноземний) і виступає за нього ж». Семантичних видозмін

знають також і слова спеціального призначення. Так, первісно відомий лише фахівцям-фінансистам термін трансфер (з франц. *transfert* – передача, перенесення, від лат. *transfero* – переносу, перемішую) «1) переказ іноземної валюти або золота з однієї країни до іншої; 2) передача права володіння цінними іменними паперами іншій особі» згодом набув нового значення – «переведення гравця з одного клубу в інший (у футболі, хокеї та інших ігрових видах спорту)».

Поповнення аналізованої тематичної групи частково відбувається ще й за рахунок актуалізації деяких апробованих лінгвальною практикою власне українських слів та набуття ними спортивного термінологічного значення: перегони (та структурно споріднені з ним велоперегони, автоперегони), нападник, оборонець, бучка/битка, лижви, ключка тощо. Названі одиниці функціонують паралельно з терміназами, закріпленими у попередній період під впливом російської мови, зокрема з такими, як гонки (велогонки, автогонки), нападаючий, захисник, бита, лижі, клюшка та ін., а іноді навіть витісняють їх.

Останнім часом простежується тенденція до витіснення запозичень та їхніх кальок, намагання пришвидшити процес заміни їх питомими українськими відповідниками, що сприяє виникненню пуризмів, які, на жаль, не завжди вдалі й доречні. Так, деякі автори й коментатори у мові ЗМІ замість випробуваного тривалою лінгвальною практикою інтернаціоналізму спортсмен вживають синонімічні слова змагун і спортсвець, які ще не усталилися у спортивному обігу. Як приклади нерівнозначної заміни можна навести також лексичні одиниці типу бранець замість легіонер, кошиківка замість баскетбол, кошик замість кільце, копаний м'яч замість футбол тощо. Думки фахівців з цього питання не збігаються. Так, зокрема представники західної української діаспори категорично наполягають на введенні в спортивний обіг питомих одиниць і вилученні запозичень із різних мов, особливо з російської. Слід відзначити випадки досить вдалої заміни іноземних спортивних термінів власне українськими утвореннями. Ілюстрацією може слугувати новотвір напівоборонець від споконвічно національного слова обороняти, що вживається замість англійського хавбек та кальки півзахисник з російського слова полузащитник. Однак, прикре враження справляє й протилежна крайність, що спостерігається у друкованих та електронних ЗМІ – зловживання іноземними термінами замість узвичаєних, що не сприяє культурі мовлення й естетиці. Так, окремі автори статей та репортажів використовують назви: стопер (замість оборонець), ліберо (замість вільний оборонець), лайнсмен (замість боковий суддя, або суддя на лінії), армреслінг (замість рукоборство), челенджер (замість претендент) та ін. Певним чином такі нововведення журналістів можна виправдати прагненням уникнути одноманітності викладу та ввести в обіг синонімічні назви.

Видається доцільним з'ясувати специфіку входження до української літературної мови в останні десятиліття спортивних термінів і слів з погляду їхньої нормативності та подальшої кодифікації. Поки що не стали нормативними і мають мало шансів на це деякі спортивні екзотизми: скудето, тетракампеони, тифозі, торсида тощо. Це стосується і слів з розмовною конотацією: дев'ятка, рамка, смугастий, гірчичник тощо.

Уся система спортивних дериватів-запозичень характеризується в українській мові двома особливостями: строкатістю мовного матеріалу залежно від джерел походження окремих слів, продуктивних основ і морфем і значною одноманітністю граматичних і словотворчих способів і прийомів термінологічного освоєння цього лексичного матеріалу.

Результати проведеного дослідження, здійсненого на підставі комплексного дериваційного вивчення сучасних українських спортивних назв, мають не тільки загально-теоретичне, але й практичне значення. Узагальнені висновки можуть бути використані для укладання навчальних, методичних посібників, робочих програм з фізичної культури й спорту, у спецкурсах і спецсемінарах, присвячених вивченню термінологічної лексики української мови на філологічних факультетах ВНЗ.

Список літератури

1. Паночко М.Н. Українська спортивна лексика: Авторефер. дис... канд. філол. наук. – К., 1978. – 23 с.
2. Єщенко Т. Український жаргон спортивних уболівальників // Лінгвістичні студії. Зб. наук. праць. Випуск 13. Укл.: Загнітко А.П. (наук. ред.) та інші. – Донецьк: ДонНУ, 2005. – С. 250-255.
3. Мартинюк М. Функціонування української спортової лексики у вищій школі // Вісник Львів. Університету. Вип. 34. Ч. 1. – Серія "Філологія". – Львів, 2004. – С. 478-481.
4. Олімпійська арена. – 2006–2007 рр. – №1-12.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ ТИПОЛОГИЯ СПОРТИВНОЙ ЛЕКСИКИ В ТЕКСТАХ ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОГО СТИЛЯ

Ірина СУШИНСКАЯ, Павел ДАВЫДОВ

Донецкий институт железнодорожного транспорта

Аннотация. Статья посвящена исследованию структурно-семантической типологии современной украинской спортивной лексики, которая образует специальную лексическую микросистему в современном украинском языке. Анализируются продуктивные модели построения спортивной лексики, определяются факторы, которые обуславливают ее активное употребление в текстах публицистического стиля.

Ключевые слова: лексика спорта, тематические группы, структурные модели, словообразовательный потенциал, дериваты.

STRUCTURE SEMANTIC TIPOLOGY OF SPORTING VOCABULARY IN TEXTS OF PUBLISTIC STYLE

Irina SUSHYNSKAYA, Pavel DAVYDOV

Donetsk Institute of Railway Transport

Abstract. The article is devoted to research the structure semantic tipology in modern Ukrainian sporting vocabulary which forms the special lexical microsystem in modern Ukrainian. The productive models of construction of sporting vocabulary are analysed, factors which stipulate its active use in the texts of publistic style are determined.

Key words: sport vocabulary, semantic groups, structural models, word-formation potential, derivatives.